

DOI:10.35774/app2024.01.025
УДК 340.15:343.979(430)

Олег Федорченко,

кандидат історичних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри загальноправових
дисциплін Херсонського факультету
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5524-0202>

Софія Домашова,

курсант 203 навчального взводу
Херсонського факультету Одеського
державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8927-3725>

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ НАДЗВИЧАЙНОЇ ДЕРЖАВНОЇ КОМІСІЇ ЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ І РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОДІЯНЬ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ ТА ЇХНІХ СПІЛЬНИКІВ¹

У статті порушено важливе для України питання підрахунку збитків, завданих агресором. Звернено увагу на діяльність Надзвичайної державної комісії зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників. Мета дослідження – правова регламентація створення і діяльності цього органу.

Проаналізовано установчі документи комісії, які визначили основні завдання її діяльності. Показано принцип формування складу надзвичайної комісії, який мав представницький характер, основною метою якого була пропаганда.

На основі аналізу нормативно-правової бази комісії виявлено, що, по-перше, до таких завдань влада СРСР була не готова; по-друге, облік матеріальних збитків переважав над підрахунком жертв серед населення.

Відмічено відсутність у нормотворців стратегічного мислення щодо діяльності державного органу зі встановлення злочинів окупантів. Керівництво здійснювалося в ручному режимі й трималося на посадах, які обіймали службовці партійних і державних органів, а також на їх неформальному авторитеті.

Ключові слова: правова регламентація, злочини окупантів, розслідування, Надзвичайна державна комісія, збитки.

Fedorchenko O., Domashova S.

Legal regulation of the creation and activity of the Extraordinary state commission established and investigated the crimes of the german-fascist occupiers and their accomplices

The important for Ukraine issue of the aggressor's caused damages compensation is raised in the article. Ukraine had such a bad experience. Therefore, the authors pay attention to the activity of the Extraordinary State Commission established and investigated the crimes of the German-fascist occupiers and their accomplices who caused damages to the citizens, collective farms, community organizations, State enterprises of the USSR. The purpose of the research is the legal regulation of the creation and activity of the Extraordinary State Commission.

The authors have analyzed the founding documents of the Commission, which determined the main tasks of its activity: the coordination of the State organs, the complete list of the German-fascist occupiers' committed crimes and caused damages, the identification of people committed military crimes and their bringing to trial. The principle of the formation of the Extraordinary State Commission composition is shown in the article to have been the example for all the lower commissions in republics, regions and districts. The composition of the Commission had a representative character, which purpose was propaganda. The Commissions of the lower levels were formed by the representatives of

¹Повна назва комісії – Надзвичайна державна комісія зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам СРСР (далі НДК).

© Олег Федорченко, Софія Домашова, 2024

the party and executive organs, enforcement agencies and, necessarily, the Orthodox Church.

The analysis of the normative and legal basis of the Commission pointed, firstly, to the non-readiness of the USSR authorities to solve such a problem and, secondly, to the prevailing the accounting of the material damages over the accounting of the victims among the population.

The lawmakers' lack of strategic thought regarding the activity of the State organ on establishing the occupiers' crimes has been noted. No clear and simple vertical system of the State bodies having dealt with the investigation of the occupiers' crimes and caused damages was created. In the founding documents, the role of the authorized people of the Extraordinary State Commission was not quite clearly understood, since their legal status was not determined.

Management was realized manually and kept on the positions, held by the party and State organs officials and on their informal authorities as well.

Keywords: *legal regulation, occupiers' crimes, investigation, Extraordinary State Commission, damages.*

Постановка проблеми. Україна за два роки повномасштабної війни з РФ зазнала величезних втрат. Справедливо як морально, так і з правової точки зору, щоб агресор заплатив за свої злочинні дії. На жаль, в історії України були схожі ситуації. Так, нацисти та їх союзники завдали величезної шкоди Україні. В роки радянсько-німецької війни були створені відповідні органи, які займалися обліком збитків, спричинених нацистами та їхніми спільниками. Вивчення досвіду діяльності таких державних органів може стати в нагоді для сьогодення – запозичити слушні механізми управління та уникнути помилок, які були допущені раніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звірства нацистів та їхніх союзників на території України досліджені та описані в значній кількості наукової, науково-популярної та публіцистичної літератури історичного та краєзнавчого характеру [7; 14; 15 тощо]. Мухаровська А. у своїй дисертації з історичної сторони показала роботу, організаційно-правові засади республіканської і місцевих комісій з розслідування злочинів нацистів, однак оглядово подає інформацію про правову регламентацію НДК [8].

Особливості діяльності вказаної комісії також вивчали зарубіжні науковці [1; 11]. Так, насамперед Б. Польсена і М. Сандерс цікавила діяльність НДК як інструмента пропаганди й інструмент пошуку «опонентів» сталінського тоталітарного режиму. Отже, питання правового регулювання створення і діяльності НДК опинилося на маргінесі наукових розвідок.

Мета статті. З огляду на таку історіографічну ситуацію мета статті – характеристика правової бази створення та правового статусу НДК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея створення НДК з'явилася у середині 1942 р. в Управлінні пропаганди й агітації ЦК ВКП (б). Потрібен був орган, який акумулював би всі зібрані дані різними органами про злочини німецької армії. У результаті крайньої необхідності такої діяльності згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 2 листопада 1942 р. була створена НДК [13, с. 96]. У преамбулі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 2 листопада 1942 р. вказано, що всю відповідальність за скоєні злочини несуть гітлерівський уряд, командування німецької армії та їхні спільники [13, с. 96]. Також було окреслено завдання новоствореної комісії:

- повний облік злочинів окупантів і збитків, які вони заподіяли;
- узагальнення та координація державних органів, які вже вели облік злочинів окупантів;
- визначення на основі документів збитків громадян, держави, колгоспів і громадських організацій для компенсації;
- встановлення осіб-окупантів для подальшої передачі їх до суду.

Були також прописані обов'язки НДК (ч. 2 «Указу...»). Так, комісія мала збирати дані, перевіряти і готувати матеріали щодо злочинів окупантів, матеріальних збитків. Також визначалися напрями діяльності. Однак за правилами сучасної лінгвістики їх формулювання має деякі недоліки. Наведемо мовою оригіналу: «С этой целью Комиссии надлежит проводить возможно более полный учет». Зараз це можна зрозуміти як альтернативу, тобто можливо більш повний облік, *а можливо* і неповний [13, с. 96]. Останній варіант був цілком реальний, оскільки значна європейська частина СРСР була під окупацією. Вважаємо, що це потрібно тлумачити, як «...якомога більш повний облік». Таким чином, НДК зобов'язували здійснювати ретельний підрахунок завданих окупантами збитків, на відміну від інших органів, які займалися схожою діяльністю. Утім, останні діяли без належної організації, непрофесійно, а з огляду на це радянський уряд не зміг би використовувати результати їхньої діяльності для пропаганди.

Напрями обліку НДК були такі:

- факти вбивства, знущань над цивільними і вивезення громадян СРСР на роботи до Німеччини;

– збитки населення від знищення житла й інших будівель, розкрадання і знищення господарського реманенту, збіжжя, худоби, домашнього майна, а також від накладення на населення контрибуцій, штрафів, податків тощо;

- збитки колгоспів, кооперативів, профспілок та інших громадських організацій;
- збитки державних підприємств та установ і всенародного надбання (дороги, ліси, шахти тощо);
- збитки, завдані художнім, культурним та історичним цінностям;
- збитки, заподіяні населенню та державі через евакуацію.

Також були визначені права НДК:

– доручати відповідним органам провадити розслідування, опитувати потерпілих, збирати свідчення та інші відомості, що стосуються злочинів окупантів;

– місцеві органи влади були зобов'язані всіляко сприяти роботі комісії [13, с. 97–98].

Також згідно з Указом було призначено склад НДК (табл. 1). Можна стверджувати, що члени комісії були авторитетними і знаними в СРСР. Та чи компетентними в таких справах? Скоріше за все, ні. Бачиться, що склад комісії переслідував пропагандистську мету. Голова М. Шверник мав довгий, знаменний послужний список, одночасно обіймав різні високі посади як у союзних радянських органах влади, так і в партійних. Присутність А. Жданова теж не дивує, він – Голова Верховної Ради РСФРР, ідеолог радянського режиму, а особа з такими якостями вкрай потрібна в комісії. Можна навіть пояснити присутність митрополита Київського та Галицького Миколи – радянський уряд намагався використати церкву у власних інтересах. Варто зупинитися на двох членах, які могли би професійно очолити напрями діяльності НДК. Так, М. Бурденко, лікар за фахом, вірогідно, міг би скеровувати криміналістичний напрям діяльності комісії (визначення методів і способів знищення населення, спрямовувати судово-медичну експертизу). І. Трайнін – юрист, можливо, міг би відповідати за юридичний напрям. Всі інші члени, більше всього, відігравали декоративну роль. Висновок – комісії бракувало професіоналізму, необхідного для такої роботи.

Таблиця 1

П. І. Б., посада поза НДК	Посада в НДК
Шверник Н. М. секретар Всесоюзної центральної ради професійних спілок	Голова
Богоявленський П.	Відповідальний секретар
Жданов А. О. Голова Верховної ради СРСР партійний діяч, близький соратник Сталіна	Член
Толстой О. М. російський радянський письменник, публіцист, громадський діяч, академік АН СРСР	Член
Тарле Є. В. історик, академік АН СРСР	Член
Бурденко М. Н. нейрохірург, академік АН СРСР	Член
Веденєєв Б. Є. гідроенергетик, академік АН СРСР	Член
Лисенко Т. Д. біолог та агроном, академік АН СРСР	Член
Трайнін І. П. юрист, академік АН СРСР	Член
Гризодубова В. С. льотчиця, Герой Радянського Союзу	Член
Миколай (Ярушевич) Митрополит Київський та Галицький	Член

Склад НДК [10, арк. 11; 13, с. 98].

Рада народних комісарів (далі РНК) СРСР 16 березня 1943 р. видала Постанову №299 «Про роботу НДК» [12, Ст. 299]. Декілька слів про дату, оскільки вона є відправною для початку організації діяльності місцевих органів, які сприяли розслідуванню злочинів окупантів. Так, Є. Максимчук і А. Мухаровська зазначають, що ця постанова видана 5 березня. Але ця дата неправильна [5, с. 93; 8, с. 61], оскільки в реєстрі Постанов РНК СРСР Постанова № 299 видана саме 16 березня [9].

Перейдемо до змісту Постанови РНК СРСР «Про роботу НДК» від 16 березня № 299. Відповідно до її положень, для сприяння розслідуванню злочинів окупантів на територіях, які було звільнено від військ агресора, створювалися республіканські, крайові та обласні комісії. Склад комісій визначався доволі просто і деякою мірою неоригінально, по-радянськи – одна особа займала дві, а то й три посади одночасно

й обов'язково мав бути представник правоохоронних / репресивних органів. Таким чином, Перший секретар ЦК компартії республіки (крайкома, обкома) ставав головою комісії. Членами місцевих комісій обов'язково були голова або заступник голови Раднаркома (крайвиконкома, облвиконкому), начальник НКВС відповідної адміністративної-територіальної одиниці та ще 1-2 особи з місцевих представників [12, ст. 299].

У результаті цієї Постанови розпочала роботу Українська республіканська комісія з обліку збитків і злочинів, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками [5, с. 93]. У результаті згідно з Постановою РНК УРСР від 4 квітня 1943 р. № 108 була затверджена Українська республіканська комісія з обліку збитків і злочинів, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками у складі голови М. Хрущова та членів Л. Корнійця, В. Сергієнка й О. Довженка [8, с. 61]. Як видно зі складу УРК – він, як і в НДК, був представницьким та деякою мірою пропагандистським. Члени комісії були перевантажені іншими завданнями, тому, вірогідно, обов'язки нової посади переклали на інших осіб.

Також 16 березня 1943 р. видано Положення про НДК [10]. У частині завдань НДК воно дублювало вищезгадуваний указ про створення комісії. Тому ми зупинимося на нових нормах. Так, основним видом нормотворчості НДК за ч. 4 положення були розпорядження та інструкції. Водночас ч. 5 розширила права НДК. Відтепер вона могла давати вказівки відповідним органам здійснювати слідство щодо злочинів окупантів. Ч. 9 визначила механізм обліку матеріальних збитків, завданих установам, підприємствам і організаціям союзного й республіканського підпорядкування. Так, НДК проводила такі акти через відповідні народні комісаріати і центральні організації СРСР та радянських республік.

Положенням передбачалося утворення й діяльність інституту уповноважених НДК. Чч. 6-8 положення передбачали їх функціонування у межах союзних і автономних республік, краях і областях. На них покладалася організація розкриття злочинів окупаційної армії й адміністрації та підрахунок завданих збитків на встановленій території. Основним видом документа діяльності уповноваженого був акт, який надавався до НДК. Для складання акта уповноважені мали запрошувати представників різних прошарків населення й організацій. Права уповноважених були доволі широкі. Так, вони, як і сама комісія, мали право давати вказівки для розслідування злочинів окупантів відповідним органам. Ч. 12 положення надавала право уповноваженому НДК залучати до своєї роботи службовців усіх рівнів влади.

Пропагандистська роль членів НДК вичерпувалася, коли необхідно було виконувати визначені завдання. Тому ч. 10 положення розширила штат НДК.

У результаті утворено Секретаріат НДК, який очолював відповідальний секретар. Було передбачено шість відділів за напрямками обліку збитків і злочинів проти громадян. Окремо створено архів. Одночасно за НДК затвердили печатку [10]. Тобто постановою РНК СРСР №299 і Положенням від 16 березня інституційовано й розширено структуру НДК, уточнено її права, частково розкрито механізм збору інформації про злочини і злодіяння окупантів.

З активізацією процесу із звільнення територій СРСР від окупантів у середині 1943 р., у НДК та підлеглих їй структур виникло питання щодо алгоритму встановлення та розслідування злочинів окупантів. Тому 7 травня 1943 р. НДК видає «Інструкцію з обліку збитків, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками і їх спільниками державним, кооперативним і громадським підприємствам, установам і організаціям» (далі – «Інструкція з обліку збитків...»), затверджену Постановою РНК СРСР від 7 травня 1943 р. № 493 [3]. Лейтмотивом цього документа був алгоритм підрахунків збитків, завданих окупантами державним, кооперативним і громадським підприємствам та установам. Забігаючи наперед, зазначимо, що послідовність інструкцій про облік злочинів окупантів дещо шокує. Перші за часом інструкції стосуються підрахунків матеріальних збитків держави, колгоспів, кооперативів і під кінець – громадян. Остання – облік злочинів окупантів проти життя і здоров'я громадян.

Проаналізуємо «Інструкцію з обліку збитків...». Чч. 1-2 передбачали, що збитки підприємств, організацій та установ устанавлюють новостворені комісії з членів відповідних комісаріатів, раднаркомів, виконкомів рад депутатів трудящих. Ч. 3 основним документом обліку збитків називала акт. Його складали у двох примірниках, один з яких одразу надсилався до відповідного наркомату або республіканської, крайової (обласної) комісії або РНК СРСР, інший примірник залишався підприємству, організації, установі. Після підрахунку збитків на визначеній території, інституції, які отримали акт, узагальнювали дані і надсилали їх до НДК. Така норма не додавала чіткості в процесі звітності, що негативно позначилося на строках і якості виконання поставлених завдань. Чч. 4-16 окреслювали механізм оцінювання різної номенклатури матеріальних цінностей (будинки, сировина, худоба, історичні цінності тощо). Ч. 17 для складення акта встановила тримісячний строк після звільнення території [3, арк. 4-6 зв.].

17 червня 1943 р. РНК СРСР погодила два документи НДК СРСР: «Інструкція про порядок обліку збитків, заподіяних громадянам СРСР та їх майну, вторгненням та розбійницькими діями німецько-фашистських окупантів та їх спільників», затверджена Постановою РНК СРСР № 664 [3] (далі – «Інструкція про порядок обліку...») та «Інструкція про встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників», затверджена Постановою РНК СРСР № 667 [2] (далі – «Інструкція про встановлення і розслідування...»). Перша інструкція стосувалася обліку збитків, друга – переважно підрахунку фактів фізичного знищення та знущання над громадянами СРСР. Навіть послідовність інструкцій показує пріоритет радянської влади – матеріальні цінності над людським життям.

Отож, проаналізуємо ці документи за порядком прийняття. Ч. 1 «Інструкції про порядок обліку...» визначала, що облік збитків громадян СРСР, спричинений окупантами, здійснюють за заявою потерпілих: а) у місцях, звільнених від окупантів, – республіканські, крайові (обласні) комісії; б) у місцях, які не були в окупації, – Раднаркомом союзних і автономних республік, крайовими (обласними) виконкомом Рад депутатів трудящих. Вищезазначені органи зарання повідомляли громадян про збір заяв. Облік збитків без заяв відбувався за умови, якщо в сім'ї не залишилося повнолітніх.

Привертає увагу Ч. 2 «Інструкції про облік...». Згідно з нею радянська влада встановила ранжування позицій збитків:

- збитки внаслідок відправки радянських людей у німецьке рабство;
- збитки через накладення на громадян контрибуцій, податків та інших поборів;
- збитки через евакуацію та реевакуацію;
- збитки внаслідок знищення або грабежу домашнього майна, худоби, продовольства, а також знищення житла й інших будівель [3].

Виникає питання, чи справді радянська влада так переймалася збитками родини, членів якої відправили на роботи до Німеччини? Вірогідно, що ні. СРСР як держава з азійським типом економіки, з «колгоспним рабством», зі своїх позицій справедливо вважала, що втрата майже безкоштовної робочої сили підриває економіку держави. Крім цього, «Інструкція про встановлення і розслідування...», яка була другою в переліку питань РНК СРСР 17 червня 1943 р. підтверджує думку, що життя людини в СРСР нічого не вартувало.

Ч. 3 «Інструкції про порядок обліку...» визначала механізм обліку збитків робітників, колгоспників, членів кооперативів та їхньому майну в результаті евакуації та реевакуації. Згідно з ч. 4 єдиним документом, що фіксував збитки громадян, був акт. Він мав складатися у двох примірниках на кожен потерпілу родину. Були передбачені особливі формуляри на випадки, коли знищення майна було масовим (знищення кварталу міста або цілого села).

Ч. 5 встановлювала складові оцінювання знищеного і розграбованого майна. Вартість такого майна визначалася в рублях. Ч. 6 зобов'язувала знищене та розграбоване майно подавати в кількісних показниках (наприклад, будівлі в куб. м., худоба – в головах, зерно – в центнерах тощо). Ч. 7 передбачала, що витрати, яких зазнали громадяни СРСР через дії окупантів (штрафи, контрибуції) тощо, враховуються у тій валюті, в якій здійснювалися виплати.

Згідно з ч. 8 і 9 визначали порядок звітності комісій (строки, підзвітність, форму). Так, кожна місцева комісія, завершивши роботу на визначеній території, надсилала до НДК один примірник акта і реєстр актів, узагальнені дані про збитки за визначеною формою, а один зберігала у себе. Передбачалася усна або письмова форма заяв від потерпілих. На підготовку звіту давали 3-місячний термін. На територіях, які були звільнені до 1 травня 1943 р., строк здачі звітності встановили до 1 серпня 1943 р.

Доволі дивним є положення, що звітність усіх рівнів комісії необхідно надсилати одразу до НДК. Як же республіканська або обласна комісії можуть надіслати свої дані, коли вони мають черпати їх з результатів діяльності комісій нижчого рівня? Все це серйозно гальмувало роботу. Тому голова НДК М. Шверник видав розпорядження республіканським комісіям, згідно з яким крайові (обласні) комісії звітують республіканським, а ті відповідно НДК. На жаль, такий порядок з'явився тільки наприкінці 1943 р. [5, с. 78–79].

Охарактеризуємо «Інструкцію про встановлення і розслідування...». Згідно з ч. 2, 3 визначалось, що на територіях, звільнених від окупантів, але на яких ще йдуть бойові дії і немає державних органів влади, встановлення і розслідування злочинів окупантів здійснювала військова прокуратура за сприяння командного складу Червоної Армії, а в особливих випадках – слідчі органи. Ці положення засвідчують, що радянська влада хотіла якнайшвидше зібрати дані про злочини, що, з одного боку, було слушно – більше доказів буде збережено і свідки краще будуть пам'ятати події. Одночасно такі дані оперативно

використовувались для пропаганди – показуючи звірства окупантів, мотивували громадян на боротьбу з ворогом. З іншого боку – процес розслідування на територіях, де велися бойові дії, відволікали військових від їхньої безпосередньої функції. Гадаємо, що військові були не в захваті від чергового органу, який давав їм вказівки.

Ч. 4 «Інструкції про встановлення і розслідування...» перераховувала злочини окупантів, які треба вносити в облік. Лише в цій частині на першому місці були найтяжчі злочини – вбивство цивільних, тортури, насилля над жінками, дітьми, літніми.

Усі інші частини (5-8) «Інструкції про встановлення і розслідування...» стосувалися реєстрації злочинів через акти. Так, згідно з ч. 5 акти про злочини, вказані в ч. 4, склалися на основі заяв громадян, опитування потерпілих, свідків, медичної експертизи, а також огляду місця злочину. В актах потрібно було обов'язково вказувати винуватців: організаторів, підбурювачів, виконавців і спільників, їхні прізвища, військові частини, установи й організації.

Згідно з ч. 6-8 передбачалось, що акт складався у двох примірниках, до нього обов'язково прикріплювалася заява, протоколи опитування, висновки медичних експертів, фото тощо. Один примірник документів направлявся до НДК, а один залишався в територіальній комісії, яка його склала. Суттєва відмінність від попередньої інструкції – це зменшення часу на встановлення і складання акта та подачі НДК до одного місяця після звільнення району від окупантів. Виняток становили лише території, звільнені до 1 травня 1943 р. – визначений термін подачі документів – 1 серпня 1943 р. Також дублювалася та сама правова прогалина. Усі комісії одразу мали надсилати акти з відповідними документами до НДК [2].

Аналізуючи нормативно-правову базу, більш-менш зрозуміла управлінська вертикаль системи підрахунку жертв та збитків, завданих окупантами. Та є одне «але». Кому ж підпорядковувалася власне НДК СРСР, кому звітувала, хто мав право усувати голову і членів НДК СРСР? Нормативно-правові документи нічого про це не говорять. Припустимо, що хто призначав/ла – тому і звітували, і він/вона мав/ла право усувати голову, членів НДК СРСР. Мова йде про Президію Верховної Ради СРСР. Водночас «Інструкції» НДК затверджувала РНК СРСР. Хоча вчена А. Мухаровська зазначає, що НДК була утворена при Господарському управлінні РНК СРСР, однак для підтвердження своїх слів жодних документів не надає [8]. Щодо юридичного підпорядкування НДК, то питання відкрите. Але припускаємо, що на діяльність комісії впливала РНК СРСР та й ЦК ВКП(б), звісно, у ручному режимі, Такими були реалії радянського права та системи управління.

Висновки. Отже видно, що справа з обліком жертв і збитків для радянського уряду була нова. Це виявилось у низькій якості нормативно-правових актів, які створювались спорадично, без стратегічного планування, через виникнення тієї чи іншої проблеми, та допускали очевидні прогалини. Зі структурою теж не все було просто. Не зовсім зрозуміла роль уповноважених НДК у республіках за паралельного існування республіканських комісій. Склад комісій усіх рівнів за невеликим винятком був непрофесійним і переобтяженим іншими обов'язками. А головне – хронологія прийняття інструкцій щодо обліку збитків показує кровожерливість радянського режиму, який ставив матеріальне вище за людське життя. Перспективним, на нашу думку, є дослідження механізму співпраці НДК й військового командування та слідчих органів.

Список використаних джерел

1. Sanders. M.R. Extraordinary Crimes in Ukraine: An Examination of Evidence Collection by the Extraordinary State Commission of the U.S.S.R., 1942–1946. PhD dissertation, Ohio University, 1995.
2. Инструкция о и расследование преступлений немецко-фашистских оккупантов и их сообщников. ДАОО. Ф.Р.-2238. Оп.1. Спр. 1. Арк. 15.
3. Инструкция о порядке определения ущерба, причинённого гражданам СССР их имуществу вторжением и разбойничьими действиями немецко-фашистских оккупантов и их сообщников. ДАОО. Ф.Р.-2238. Оп.1. Спр. 1. Арк. 21-23зв.
4. Инструкция по учету ущерба, причиненного немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками государственным, кооперативным и общественным предприятиям, учреждениям и организациям. ДАОО. Ф.Р.-2238. Оп.1. Спр. 1. Арк.4-6зв.
5. Максимчук Є. Огляд фонду Української республіканської комісії з обліку збитків і злочинів, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками. Студії з архівної справи та документознавства, 2006. Т. 14. С. 92–94.

6. Максимчук Є. С. Діяльність державних комісій з розслідування злочинів нацистів на території України (1941–1951 рр.): типологічний склад та інформаційний потенціал джерельного комплексу : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 2007. 12 с.
7. Міщанин В.В. Діяльність крайової «Надзвичайної комісії для розслідування та встановлення злочинів і збитків, спричинених угорсько-німецькими фашистськими загарбниками на території закарпатської України» (1944–1946 рр.). Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія». 2014. 2 (33). С. 55–60.
8. Мухаровська А. О. Діяльність державних комісій щодо обліку збитків, заподіяних нацистськими загарбниками господарству і населенню у Волинській та Ровенській областях: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Луцьк, 2016. 337 с.
9. Перечни постановлений и распоряжений СНК СССР. 1941-1945 гг. URL: <https://statearchive.ru/snk/pr43.htm> (дата звернення: 10.02.2024)
10. Положение о Чрезвычайной Государственной Комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ими ущерба гражданам, колхозам, общественным организациям, государственным предприятиям и учреждениям СССР. ДАОО. Ф.Р.-2238. Оп.1. Спр. 1. Арк. 10-11.
11. Польсен Н. Б. Розслідування воєнних злочинів «по-советськи». Критичний аналіз матеріалів надзвичайної державної комісії. Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі, 2009. № 1 (5). С. 27–45.
12. Постановления Совета Народных Комиссаров Союза ССР за март 1943 г.: [№№ 220 – 343]. Москва : [Б. и.], 1943. 338 с.
13. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР : 1938 г. – июль 1956 г. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1956. 500 с.
14. Стельникович С. В. Джерельний потенціал матеріалів Житомирської обласної комісії з розслідування злочинів нацистів під час Великої вітчизняної війни. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. XXXIV, 2012. С. 311–315.
15. Яковлев В. Воєнні злочини нацистів на харківщині (1941–1943): за матеріалами Надзвичайної державної комісії. Літопис Волині, 2022. № 26. С. 178–185.

References

1. Sanders, M. R. (1995). *Extraordinary Crimes in Ukraine: An Examination of Evidence Collection by the Extraordinary State Commission of the U.S.S.R., 1942–1946*. PhD dissertation, Ohio University [in English]
2. Instruksiya o rassledovanie prestuplenii nemetsko-fashistskikh okkupantov i ikh soobshchnikov [Instructions on and investigation of the crimes of the Nazi occupiers and their accomplices]. ДАОО, Ф.Р.-2238, Оп.1, Спр. 1, Арк. 15 [in Russian]
3. Instruksiya o poryadke opredeleniya ushcherba, prichinyonnogo grazhdanam SSSR ikh imushchestvu vtorzheniem i razboinichimi deistviyami nemetsko-fashistskikh okkupantov i ikh soobshchnikov [Instructions on the procedure for determining the damage caused to citizens of the USSR to their property by the invasion and predatory actions of the Nazi occupiers and their accomplices]. ДАОО, Ф.Р.-2238, Оп.1, Спр. 1, Арк. 21-23zv [in Russian]
4. Instruksiya po uchetu ushcherba, prichinennogo nemetsko-fashistskimi zakhvatchikami i ikh soobshchnikami gosudarstvennim, kooperativnim i obshchestvennim predpriyatiyam, uchrezhdeniyam i organizatsiyam [Instructions for recording damage caused by the Nazi invaders and their accomplices to state, cooperative and public enterprises, institutions and organizations]. ДАОО, Ф.Р.-2238, Оп.1, Спр. 1, Арк. 4-6zv [in Russian]
5. Maksymchuk Ye. (2006). Ohliad fondu Ukrainskoi respublikanskoi komisii z obliku zbytkiv i zlochyniv, zapodiianykh nimetsko-fashystskymy zaharbnykamy [Overview of the Fund of the Ukrainian Republican Commission for the Accounting of Losses and Crimes Inflicted by the German-Fascist Invaders]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and document studies studios*, 14, 92–94 [in Ukrainian]
6. Maksymchuk, Ye. S. (2007). *Diialnist derzhavnykh komisii z rozsliduvannia zlochyniv natsystiv na terytorii Ukrainy (1941–1951 rr.): typo-vydovyi sklad ta informatsiyni potentsial dzherelnoho kompleksu* [Activities of State Commissions Investigating Nazi Crimes in Ukraine (1941–1951): Typological Composition and Information Potential of the Source Complex]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian]
7. Mishchanyn, V. V. (2014). Diialnist kraiovoi «Nadzvychnoi komisii dlia rozsliduvannia ta vstanovlennia zlochyniv i zbytkiv, sprychynenykh uhorsko-nimetskykh fashystskymy zaharbnykamy na terytorii zakarpatskoi Ukrainy» (1944-1946 rr.) [Activities of the Regional 'Extraordinary Commission for the

- Investigation and Determination of Crimes and Damages Caused by Hungarian-German Fascist Invaders in the Territory of Transcarpathian Ukraine' (1944-1946)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriiia «Istoriia» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University, «History» series, 2 (33), 55–60* [in Ukrainian]
8. Mukharovska, A. O. (2016). *Diialnist derzhavnykh komisii shchodo obliku zbytkiv, zapodiianykh natsyystskymy zaharbnykamy hospodarstvu i naseleenni u Volynskii ta Rovenskii oblastiakh* [The Activities of State Commissions on Accounting for Damages Inflicted by Nazi Invaders to the Economy and Population in Volyn and Rivne Regions]. Candidate's thesis. Lutsk [in Ukrainian]
 9. *Perechni postanovlenii i rasporyazhenii SNK SSSR. 1941-1945 gg.* [Lists of resolutions and orders of the Council of People's Commissars of the USSR] (n.d.). Retrieved from <https://statearchive.ru/snk/pr43.htm> [in Russian]
 10. *Polozhenie o Chrezvichainoi Gosudarstvennoi Komissii po ustanovleniyu i rassledovaniyu zlodeyanii nemetsko-fashistskikh zakhvatchikov i ikh soobshchnikov i prichinennogo imi ushcherba grazhdanam, kolkhlzam, obshchestvennim organizatsiyam, gosudarstvennim predpriyatiyam i uchrezhdeniyam SSSR* [Regulations on the Extraordinary State Commission to establish and investigate the atrocities of the Nazi invaders and their accomplices and the damage they caused to citizens, colleges, public organizations, state enterprises and institutions of the USSR]. DAOO, F.R.-2238, Op.1, Spr. 1, Ark. 10-11 [in Russian]
 11. Posen, N. B. (2009). *Rozsliduvannia voiennykh zlochyniv «po-sovietsky»*. Krytychnyi analiz materialiv nadzvychnoi derzhavnoi komisii. Holokost i suchasnist [Investigating war crimes «Soviet-style». Critical analysis of the materials of the extraordinary state commission. Holocaust and modernity]. *Studii v Ukraini i sviti – Studios in Ukraine and the world, 1(5), 27-45* [in Ukrainian]
 12. *Postanovleniya Soveta Narodnikh Komissarov Soyuzu SSR za mart 1943 g.* [№№ 220 – 343] [Resolutions of the Council of People's Commissars of the USSR for March 1943: [No. 220 – 343]]. (1943). Moskva [in Russian].
 13. *Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma Verkhovnogo Soveta SSSR : 1938 g. – iyul 1956 g* [The Collection of Laws of the USSR and Decrees of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR] (1956). Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo yuridicheskoi literature [in Russian]
 14. Stelnykovych, S. V. (2012). *Dzherelnyi potentsial materialiv Zhytomyrskoi oblasnoi komisii z rozsliduvannia zlochyniv natsyystiv pid chas Velykoi vitchyznianoї viiny* [The Source Potential of Materials from the Zhytomyr Regional Commission for the Investigation of Nazi Crimes During the Great Patriotic War.]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University, XXXIV, 311-315* [in Ukrainian]
 15. Yakovliev, V. (2022). *Voienni zlochyny natsyystiv na kharkivshchyni (1941–1943): za materialamy Nadzvychnoi derzhavnoi komisii* [Nazi War Crimes in the Kharkiv Region (1941–1943): Based on Materials from the Extraordinary State Commission]. *Litopys Volyni – Chronicle of Volyn, 26, 178–185* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.02.2024